

NUKENTĖJĘ NEPILNAMEČIAI NUO SEKSUALINIŲ NUSIKALTIMŲ – PSICHOLOGINIO (EKSPERTINIO) TYRIMO SVARBA ATPAŽINTI KLAIDINGUS ĮTARIMUS

Dovilė Prižginė, Agnė Šiaulytė

Valstybinė teismo psichiatrijos tarnyba prie Sveikatos apsaugos ministerijos

Raktažodžiai: seksualinė prievarta prieš vaikus, seksualinės prievartos prieš vaikus įtarimų vertinimas, seksualinė prievarta prieš vaikus ir konfliktiškos skyrybos.

Santrauka

Seksualinės prievartos prieš vaikus atvejus yra sudėtinga tirti, nes dažnai vaikai yra ne tik pagrindiniai, bet ir vieninteliai liudytojai bylose. Ypač sudėtinga vertinti, kai įtarimai dėl seksualinės prievartos pareikšti vaiko tėvui arba motinai tėvų skyrybų kontekste. Šiuo straipsniu siekta 1) apžvelgti literatūrą šia tema, 2) apžvelgti veiksnius, turinčius įtakos vaikui, kaip patikimam liudytojui, tokiose bylose, 3) atvejo analizės tyrimo metodo pagrindu išanalizuoti Vaikų ir paauglių teismo psichiatrijos skyriuje 2009-2014 metais atliktų kompleksinių teismo psichiatrijos-psichologijos ekspertizių duomenis, kai įtarimai dėl seksualinės prievartos pareikšti nukentėjusiųjų tėvui arba motinai, apimant ir tėvų skyrybų kontekstą.

Įvadas

Seksualinė prievarta prieš nepilnamečius yra paplitęs reiškinys, reikšmingai žalojantis vaikų sveikatą ir trikdančią jų vystymąsi. Nepaisant to, daugėja atvejų, kuriuose pareikšti įtarimai dėl seksualinio vaiko išnaudojimo yra klaidingai suprantami ir/ar įvertinami tiek šioje srityje dirbančių specialistų, tiek neprofesionalų (1,2). Netiksliai įvertinti įtarimai sąlygoja dvi pagrindines klaidas:

- seksualinės prievartos fakto paneigimą, kai iš tiesų ji buvo (yra atliktų tyrimų su vaikystėje seksualinę prievartą patyrusiais suaugusiais, kurie teigė, jog, vaikystėje aplinkiniams papasakojus apie patirtą smurtą, jais niekas netikėjo);
- seksualinės prievartos fakto nustatymą, kai iš tiesų jos nebuvo (ne vienas autorius aprašė klaidingų įtarimų neigiamas pasekmes neteisingai apkaltintam smurtautojui).

Kiekviena iš minėtų įvertinimo klaidų yra susijusi su reikšmingais neigiamais padariniais:

- jei įtarimai yra teisingi, tačiau jais netikima, vaikas ir toliau gyvena prieš jį smurtaujančioje aplinkoje, o tai savo ruožtu dar labiau trikdo nukentėjusiojo raidą;

- jei įtarimai yra klaidingi, tačiau jais yra tikima, tada kaltinamasis ir jo šeima susiduria su nepagrįsta kančia (1).

Didžiausias iššūkis, su kuriuo tyrėjai susiduria, vertindami klaidingus seksualinės vaiko prievartos įtarimus, apima teisingų ir klaidingų įtarimų kriterijų nustatymą. Sąvokos „pagrįstas įtarimas“ ir „nepagrįstas įtarimas“ kuria sumaištį. Nepagrįstas įtarimas negali būti prilyginamas klaidingam įtarimui. Visada galime diskutuoti, ar didesnis kiekis informacijos bei kitoks požiūris padėtų įtarimus labiau pagrįsti? Analogiška mintis – ar pagrįstas įtarimas visada reiškia, jog jis yra teisingas? Taigi, tyrėjai sutinka, jog klaidingas įtarimas dažniausiai reiškia vieną iš sekančių variantų: 1) visas įtarimas yra netiesa, tai reiškia, jog nėra vienas iš įtarime nurodytų įvykių neįvyko; 2) įtarimas, kuriuo yra apkaltinamas nusikaltimo neįvykdęs asmuo, tačiau pats įtarimas yra teisingas. Šiuo atveju įvyksta vadinamasis „kaltininko pakeitimas“, kai vaikas papasakoja apie patirtą seksualinę prievartą, tačiau nurodo ne tikrąjį smurtautoją; 3) įtarimas, kurio turinys turi tiek teisingų, tiek klaidingų aplinkybių. Tai reiškia, jog tam tikri vaiko apibūdinami įvykiai yra teisingi (iš tiesų įvykę), tačiau į savo pasakojimą jis įpina ir klaidingas įvykių aplinkybes, kurių realybėje nebuvo (1).

Skaičiavimai rodo, jog klaidingai pareikštų įtarimų (kai seksualinės vaiko prievartos faktas nepasitvirtino) dažnumas svyruoja nuo 2 iki 8 procentų, ir šis rodiklis yra aukštesnis skyrybų ginčiuose. Minėti apskaičiavimai neapima tų atvejų, kuriems patvirtinti/paneigti įtarimus pritrūko informacijos. Seksualinės vaikų prievartos atvejų tyrimai rodo, jog klaidingi įtarimai yra retai pasitaikantys (mažiau nei 10 procentų nuo visų pareikštų įtarimų), o jei apie patiriamą lytinį smurtą pirmas pasipasakoja vaikas, klaidingų įtarimų

dažnumas dar labiau sumažėja. Kitos klaidingų įtarimų formos (ankščiau minėtas „kaltininko pakeitimas“ ar įtarimai, kurių turinys apima tiek teisingas, tiek klaidingas įvykių aplinkybes) yra mažiau tyrinėjamos, todėl sunkiau įvertinti tikslesnį tokių atvejų dažnumą (1,3).

Nustatyti pareikštų įtarimų teisingumą/klaidingumą nėra lengva, nes paprastai vienintelis įrodymas, kuriuo tokio pobūdžio bylose yra remiamasi, yra vaiko parodymai. Daugelis klinacistų bei tyrėjų, vertindami seksualinės prievartos faktą, stebi nukentėjusių vaikų emocinius ir elgesio pokyčius, atsiradusius po patirtos traumuojančios patirties. Simptomai, dažniausiai cituojami specialistų, apima miego sunkumus, padidėjusį nerimą, regresyvų elgesį, enurezę, depresinę nuotaiką ir netinkamus su lytiškumu susijusius veiksmus. Nors minėti simptomai gali būti sąlygoti patirtos seksualinės prievartos, tačiau jie daugiau atspindi būsenos ir elgesio pokyčius, kuriuos sukelia bet kokia kita trauminė vaiko patirtis. Amžiaus neatitinkantis seksualizuotas vaiko elgesys yra vienintelis požymis, labiausiai siejamas su seksualinės prievartos patirtimi. Svarbu pabrėžti, jog tam tikras su lytiškumu susijęs vaiko elgesys (pvz., domėjimasis genitalijomis, klausinėjimas apie lyčių skirtumus ir pan.) gali būti normalus ir atitinkantis vaiko amžiaus tarpsnį, todėl specialistams, dirbantiems su nukentėjusiais nuo seksualinės prievartos nepilnamečiais, svarbu atskirti, koks elgesys yra normalus vaiko amžiui, o dėl kurio reikėtų susirūpinti. Kalbant bendrai apie vaikų būsenos ir elgesio pokyčius, padedančius įvertinti įtarimų teisingumą/klaidingumą, būtina atkreipti dėmesį į tai, jog minėtų simptomų nebuvimas nepaneigia seksualinės prievartos fakto, kaip ir vien tik jų nustatymas nėra pakankama sąlyga, kad toks faktas būtų patvirtintas (1-3).

Seksualinės prievartos prieš nepilnamečius bylose nėra neįprasta, kai proceso eigoje nukentėjusieji atsiima pirminius savo parodymus, kurių metu atskleidė, jog buvo lytiškai tvirkinami/prievartaujami. Autoriai pastebi, jog pareikšti įtarimai smurtautojui neretai suardo nusistovėjusią šeimos struktūrą. Vaikas gali patirti stiprų spaudimą suaugusiųjų, siekiančių išlaikyti šeimos stabilumą, todėl tokiais atvejais nukentėjęs nepilnametis neretai paneigia pirminį prievartos atskleidimą. Vaikas, davęs pirminius parodymus apie patirtą smurtą, gali išgyventi didelę atsakomybę už šeimoje įvykusius neigiamus pokyčius, todėl jis linkęs pasirinkti melą vardan santarvės artimiausioje jam aplinkoje. Literatūroje pabrėžiama, jog pirminių parodymų atsižadėjimas nebūtinai reiškia, jog pareikšti įtarimai yra teisingi arba klaidingi, tačiau tai yra svarbus signalas aplinkiniams, jog vaiko gyvenime ne viskas yra gerai, nepriklausomai nuo jo būsenos pokyčių priežasčių: seksualinės prievartos jo atžvilgiu, disfunkcijos šeimoje ar kitų stresogeninių situ-

acijų ne artimiausioje vaiko aplinkoje (1).

Analizuojant pareikštų įtarimų teisingumą/klaidingumą, yra taip pat taikoma parodymų patikimumo vertinimo technika, kuri yra reikšminga tiek teoriniu, tiek praktiniu požiūriu. Tam, kad parodymų patikimumo vertinimas būtų atliktas efektyviai, apie patirtą seksualinę prievartą nukentėjusysis privalo papasakoti pusiau struktūruotos jo apklausos metu. Po minėtos vaiko apklausos atliekama parodymų analizė, kurią sudaro du komponentai: aiškiais kriterijais grįsta parodymų turinio analizė ir parodymų pagrįstumo patikrinimas. Vaiko parodymų patikimumo vertinimas reikalauja didelio teorinio pasiruošimo ir ilgalaikio praktinio darbo, kad specialistas, taikantis šį metodą, būtų pakankamai įgudęs (4).

Literatūroje aprašomos įvairios priežastys, sąlygojančios klaidingų įtarimų dėl seksualinio vaiko išnaudojimo atsiradimą. Daugelis iš jų yra inicijuojami suaugusiųjų, kelias iš jų – pačių vaikų, dar kiti yra neprofesionaliai atlikto tyrimo rezultatas. Įtarimai, kuriuos inicijuoja suaugusieji, dažniausiai kyla teisminių ginčų dėl vaiko gyvenamosios vietos/bendravimo su vaiku nustatymo kontekste. Klaidingi įtarimai, kuriuos inicijuoja vaikas, yra pasitaikantys rečiau, taip pat jie nėra intensyviai tyrinėjami. Tokiais atvejais, priklausomai nuo situacijos, nepilnametis gali „išpūsti“ parodymų turinį arba atvirkščiai – jį sumenkinti. Vyresni vaikai ar paaugliai gali klaidingai apkaltinti suaugusįjį seksualine prievarta, vedini keršto jausmo dėl realaus ar įsivaizduojamo pasikėsimo į jų gerovę. Neretai tokiu elgesiu nepilnametis siekia įgyti daugiau kontrolės tose situacijose, kuriose jis jaučiasi bejėgis. Neprofesionaliai atliktas tyrimas taip pat gali būti klaidingų įtarimų šaltinis. Dažniausiai tam įtakos turi menki apklausą vykdančio specialisto įgūdžiai, būtini objektyviam, į faktų nustatymą orientuotam tyrimui. Kadangi dažniausiai klaidingi įtarimai kyla teisminių ginčų dėl gyvenamosios vaiko vietos/bendravimo su vaiku kontekste, tai tolimesnėse pastraipose aptariamas tokių atvejų vertinimo specifiškumas ir kompleksiskumas (1).

Nors daugelis tyrėjų sutaria, jog didžiausias klaidingų įtarimų procentas kyla skyrybų ginčiuose dėl gyvenamosios vaiko vietos/bendravimo su juo tvarkos nustatymo, tačiau specialistai nesutaria dėl jų skaičiaus. Skirtingų autorių paskaičiavimu, minėtuose ginčiuose klaidingų įtarimų dažnumas svyruoja nuo 20 iki 80 procentų. Daugelyje šių atvejų kriterijus, nulėmęs įtarimų pripažinimą klaidingais, buvo ne teismo sprendimas, o vaiko teisių apsaugos specialistų, vaiko gyvenamosios vietos vertintojų (dažniausiai psichologų) išvada. Įtarimų, kylančių skyrybų ginčų kontekste, vertinimas susiduria su neįprastais sunkumais. Tokį vertinimą dar labiau komplikuoja mažas nukentėjusiojo amžius, suaugusiųjų motyvacija bei poreikis ginti teises ir in-

teresus tiek paties vaiko, tiek įtariamojo smurtautojo (1,3).

Didelę įtaką teisminei skyrybų ginčų procesui turėjo įvykę esminiai šeimos teisės ir požiūrio į vaikų auginimą bei auklėjimą pokyčiai. Skyrybų skaičius išaugo visose amžiaus grupėse. Kadangi bendras skyrybų skaičius didėja, ta nemaža dalis su jomis susijusių negatyvių įsitikinimų tai pat praranda reikšmę. Pavyzdžiui, daugelyje Šiaurės Amerikos valstijų buvo priimtas teisės aktas, kuriuo, siekiant nutraukti dviejų žmonių santuoką, nėra reikalaujama įrodyti vieno iš jų kaltę. Nepaisant šių teisinių pokyčių, besiskiriantys sutuoktiniai nenustoja jausti nuoskaudos ar vienas ant kito pykti. Tokiais atvejais daugeliui iš jų nelieka nieko kito, kaip tik kautis dėl vaikų, todėl pastaruoju metu stebimas tokių ginčų padažnėjimas. Be vadinamųjų „niekieno kaltė“ teisinių pakeitimų, atsirado nauji įstatymai, kuriais remiantis, gyvenamoji vaiko vieta nebepriskiriama tik motinai – tėvas, jei išreiškia norą, gali jos taip pat siekti. Nemažą įtaką išaugusiam įtarimui dėl seksualinės vaiko prievartos skyrybų kontekste skaičiui daro ir žiniasklaida, kuri vis dažniau įspėja visuomenę būti budrią, stebint fizinis vaiko simptomus bei jo elgesio pokyčius, galinčius signalizuoti apie patiriamą smurtą, bei atitinkamai reaguoti – apie įtarimus pranešti atitinkamoms institucijoms (3).

Autoriai atkreipia dėmesį į kitą medalio pusę – priežastis, dėl kurių pareikšti įtarimai dėl seksualinio vaiko išnaudojimo gali pasitvirtinti tik skyrybų ginčų metu. Nukentėjęs vaikas gali bijoti pasakoti apie smurtautojo veiksmus, kol visi šeimos nariai vis dar yra kartu. Vaikas, kuriam grasinama, jog papasakojimas apie prievartą kitiems išardys šeimą, gali pradėti apie tai kalbėti tik tada, kai tėvai skiriasi, mat kartu negyvenančiam tėvui yra daug sunkiau daryti aukai spaudimą, jog apie smurtą ji niekam neprisitartų. Taip pat nukentėjęs vaikas gali jausti didelę baimę, prieš eidamas susitikti teismo paskirtu laiku su kartu negyvenančiu smurtautoju, todėl, siekdamas išvengti susidūrimo, gali imti pasakoti apie patirtą seksualinę prievartą. Bet kuriuo atveju autoriai pabrėžia, jog nepriklausomai nuo to, ar įtarimai, kilę skyrybų ginčų metu, pasitvirtina, ar ne, jie vis tiek yra susiję su neigiamomis psichologinės vaiko gerovės pasekmėmis. Net jei tėvai išsigalvoja seksualinės vaiko prievartos faktą, pernelyg jautriai reaguodami į atžalos emocinius ir elgesio pokyčius, tai taip pat, kaip ir pats smurtas, turi neigiamos įtakos emocinei vaiko sveikatai (3).

Pastebėtina, jog emociniai ir elgesio pokyčiai, pasireiškiantys vaikams, kurių tėvai skiriasi, bei simptomai, kurie yra susiję su seksualinės prievartos patyrimu, yra panašūs. Tai ypač aktualu kalbant apie nespecifinius emocinius ir elgesio požymius, kurie yra stebimi tiek vienos, tiek kitos trauminės patirties metu. Minėti požymiai apima depresinę nuotaiką, baimę, nerimą, pyktį, sumažėjusį pasitikėjimą

savimi, psichosomatines problemas, sunkumus mokykloje, problemas su bendraamžiais. Specialistai, vertindami minėtus požymius bei juos susiedami su juos sąlygoti galėjusia traumine patirtimi, naudoja įvairias technikas. Svarbi tokio įvertinimo sąlyga yra turėti pakankamai žinių apie abiejų trauminių patirčių – skyrybų ir patirtos seksualinės prievartos – psichologiją. Visų pirma, specialistas turi būti susipažinęs su nespecifinių simptomų etiologija. Pavyzdžiui, jei vertinimo metu yra stebimas mažas vaiko pasitikėjimas savimi, specialistas privalo detaliau įvertinti, kaip nukentėjusysis save mato ir kodėl. Jei vertintojas, remdamasis visais tyrimo metu gautais duomenimis, mato, jog vaikas jaučia pasišlykštėjimą savo kūnu ir pokalbio metu atskleidžia, jog įtariamą smurtautoją išsako nukentėjusiojo kūno atžvilgiu nepadorius komentarus, tai galima kelti pagrįstą prielaidą, jog vaikas galimai patiria seksualinę prievartą. Kita vertus, vaikas, kurio nepasitikėjimas savimi kyla iš jausmo, jog jis yra nemylimas ir paliktas kartu negyvenančio tėvo, labiau kenčia nuo skyrybų traumas (1-3).

Nepaisant to, jog galutinį sprendimą dėl seksualinės vaiko prievartos priima teismas, tačiau savalaikis specialistų, padedančių įvertinti įtarimų teisingumą, vaidmuo turi reikšmingos įtakos teisėjų išvadai. Nors nėra konkretaus testo, kurio pagalba skyrybų ginčiuose kilę įtarimai dėl seksualinės vaiko prievartos būtų patvirtinti arba atmesti, tačiau yra sukaupta nemažai profesinės literatūros, padedančios tiksliau įvertinti įtarimų teisingumą. Joje rašoma, jog įtarimai, apie kuriuos pirmieji ima kalbėti vaiko tėvai, o ne pats nukentėjusysis, rečiau pasitvirtina. Maži vaikai retai kada spontaniškai ir savarankiškai ims kalbėti apie klaidingas seksualinės prievartos jų atžvilgiu aplinkybes. Dažniausiai tokiais atvejais jų pasakojimui didelės įtakos turi suaugusiųjų, kurie tiki įtarimų teisingumu, poveikis. Labai svarbu pabrėžti, jog daugelis skyrybų ginčų kontekste pareikštų klaidingų įtarimų nėra sąmoningos fabrikacijos. Sąmoningas melas apie seksualinę vaiko prievartą, siekiant vaiko globos, yra retas reiškinys. Dažniausiai tėvai, matydami ir girdėdami plačiai sklaidžiamą žiniasklaidos ir/ar prevencinių programų informaciją apie seksualinę vaikų prievartą ir jos atpažinimo požymius, tampa jautrūs savo vaikų emociniams ir elgesio pokyčiams, todėl jiems natūraliai kyla įtarimai, jog taip galėjo atsitikti ir jiems. Skyrybų ginčiuose, kuriuose dalyvaujančios šalys yra itin priešiškos viena kitos atžvilgiu, vienas iš tėvų, turėdamas pernelyg ribotus įrodymus, gali per greitai peršokti prie klaidingų išvadų. Tokiais atvejais bet kokios įtarimus keliančios aplinkybės gali skatinti tėvą užduoti vaikui įteikiančius klausimus ir pastiprinti bet kokį atžalos pritarimą (3).

Vertinant seksualinės vaiko prievartos įtarimus, kylančius skyrybų ginčiuose, svarbu atsižvelgti į laiką, kada įta-

rimai buvo pareikšti. Autoriai sutinka, jog dažniausiai klaidingi įtarimai kyla tada, kai skyrybos jau būna įvykusios, ir tėvai sprendžia su vaiko lankymu/bendravimu su juo klausimus. Specialistams labai svarbu kruopščiai įvertinti įvykių chronologiją, atkreipiant dėmesį į tokius reikšmingus įvykius, kaip teisinius maneirus bylos eigoje, naujų romantinių santykių atsiradimą vieno iš tėvų gyvenime ir pan. Jei nustatoma, jog skyrybos prasidėjo po to, kai kilo įtarimai dėl seksualinės vaiko prievartos, tada labiau tikėtina, jog pareikšti įtarimai teisingi (3).

Autoriai sutinka, jog klaidingi įtarimai dažniausiai kyla, kalbant apie mažesnio amžiaus vaikus. Tyrėjų apskaičiavimu, daugelyje atvejų, kuriuose buvo pareikšti klaidingi įtarimai, vaikams buvo mažiau nei 5 metai. Specialistai pastebi, jog kuo mažesnis vaikas, tuo didesnė yra emocinė jo priklausomybė nuo tėvų, todėl jis yra labiau pažeidžiamas ir lengviau pasiduoda pikto ir kerštingų gimdytojų manipuliacijoms. Taip pat, vertinant įtarimų teisingumą, svarbu stebėti kaltinančio tėvo elgesį. Autoriai pažymi, jog, esant pagrįstiems įtarimams, kaltinantis tėvas sielvartauja, yra susigėdęs, užsidaręs, nori, jog vaikas būtų apklausiamas vienas. Priešingai, klaidingų įtarimų atvejais kaltinantis dažnai demonstruoja poreikį visiems apie tai pasakoti, nenori girdėti kitų alternatyvių paaiškinimų, yra įsitikinęs fakto teisingumu, išsako reikalavimus būti apklausoje kartu su atžala ir pan. (2,3).

Dėl seksualinės vaiko prievartos pareikštų įtarimų, kurie kyla skyrybų ginčiuose, vertinimui yra svarbu analizuoti ne tik aukščiau aprašytus aspektus, tačiau būtina atsižvelgti ir į vaiko parodymų charakteristiką bei asmenines ginčo šalių savybes. Autoriai pastebi, jog, esant teisingiems įtarimams, vaiko pasakojimas apie patiriamą seksualinę prievartą kyla spontaniškai, ir jis apima vaiko amžių atitinkantį kontekstą, išskirtinių detalių įvardijimą. Realistiškas vaiko pasakojimas taip pat yra dažniausiai susijęs su jį atitinkančiomis emocijomis bei apima tokias įvykių aplinkybes kaip paslapties saugojimą ar grasinimus apie patiriamą prievartą niekam nepasakoti. Stipri vaiko neapykanta įtariamajam dėl neaiškių ir mažai reikšmingų priežasčių labiau atspindi kaltinančio tėvo reakcijas bei retai kyla iš realios vaiko patirties. Taip pat pastebėtina, jog jei vaikas itin noriai pasakoja apie pareikštus įtarimus, gali būti, jog toks jo pasakojimo būdas yra pastiprinamas kaltinančio tėvo. Kalbant apie individualias psichologines skyrybų ginčiuose dalyvaujančių šalių savybes, autoriai sutinka, jog neretai kaltinantieji tėvai turi asmenybinių sutrikimų ir/ar psichinių problemų, tačiau svarbu pabrėžti, jog pasitaiko atvejų, kad net ir isteriško tipo, karingai nusiteikusių moterų, kurios turi svarų motyvą kerštauti, pareikšdamos įtarimus dėl seksualinio vaiko išnaudojimo, gali pateikti

svarių įrodymų, jog vaikas iš tiesų patiria prievartą (3).

Galiausiai įtarimų, pareikštų skyrybų ginčų metu, įvertinimui ne mažiau svarbus ir pačių specialistų, dalyvaujančių tyrimo procese, elgesys. Įtarimų vertinimo procese labai svarbu išlikti objektyviam ir atviram bei neturėti išankstinių nuostatų nei apie įtarimų teisingumą, nei apie jų klaidingumą. Autoriai aprašo, jog neretai klaidingų įtarimų atvejai susiję su ankstyvu kontrolės praradimu, kai specialistai, dar neatlikę kruopštaus tyrimo, pateikia išvadas apie seksualinės prievartos faktą. Deja, pasitaiko ir tokių specialistų, kurie tampa kaltinančiųjų tėvų sąjungininkais, perimdami klaidingas jų prielaidas. Tokiais atvejais specialistai itin greitai priima sprendimą, jog vaikas buvo prievartaujamas, remdamiesi ribotais duomenimis, neįvertindami kitų alternatyvių galimybių bei ignoruodami įrodymus, galinčius paneigti įtarimus. Dažnai minėta klaidinga išvada gali būti priimama, net nepasikalbėjus su įtariamuoju, nors šis tokį prašymą išreiškia (1, 3).

Tiriamosios dalies darbo tikslas – nustatyti vaiko bendros šeimyninės situacijos ir elgesio ypatumus, galinčios turėti įtakos, vertinant jo, kaip liudytojo apie seksualinę smurtą iš šeimos nario pusės, patikimumą.

Tyrimo medžiaga ir metodai

2009-2014 metais Vaikų ir paauglių TPS iš viso buvo atlikta 1099 ekspertizių. Iš jų 555, arba 51%, - nukentėjusiems nuo seksualinės prievartos, iš kurių 76 atvejai, arba 7%, kai įtariamieji, atlikę seksualinio pobūdžio veiksmus vaikų atžvilgiu, buvo to vaiko tėvas arba motina. Tyrimui atrinkti 27 atvejai, kai įtarimai dėl seksualinės prievartos buvo pareikšti tėvui arba motinai vykstančių ar jau įvykusių skyrybų kontekste. Nustatant vaiko bendros šeimyninės situacijos ir elgesio ypatumus, galinčios turėti įtakos, vertinant jo kaip liudytojo apie seksualinę smurtą iš šeimos nario pusės patikimumą, buvo pasirinktas atvejo analizės tyrimo metodas. Validumo pagrindu pasitelkta skirtingų šaltinių trianguliacija, autentiškumo, kritiškumo ir integrumo kriterijai.

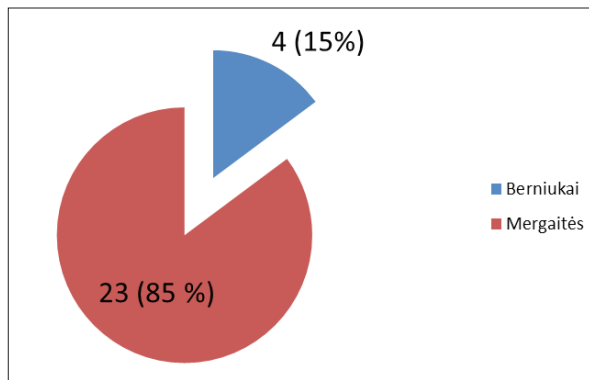
Rezultatai ir jų aptarimas

Iš mūsų analizuotų 27 atvejų 23 atvejais (81 proc.) mama įtarė savo esamą/buvusį sutuoktinį vaiko tvirkiniimu. Įtarimai asmenims pareikšti pagal 150 str. 4 p. (tas, kas tenkino lytinę aistrą su mažamečiu asmeniu prieš šio valią analiniu, oraliniu ar kitokio fizinio sąlyčio būdu panaudodamas fizinį smurtą ar grasindamas tuoj pat jį panaudoti, ar kitaip atimdamas galimybę priešintis, ar pasinaudodamas bejėgiška nukentėjusio asmens būkle), 153 str. (tas, kas atliko jaunesnio negu šešiolikos metų asmens tvirkinimo veiksmus). Vienam įtarimai nepareikšti, yra specialusis liu-

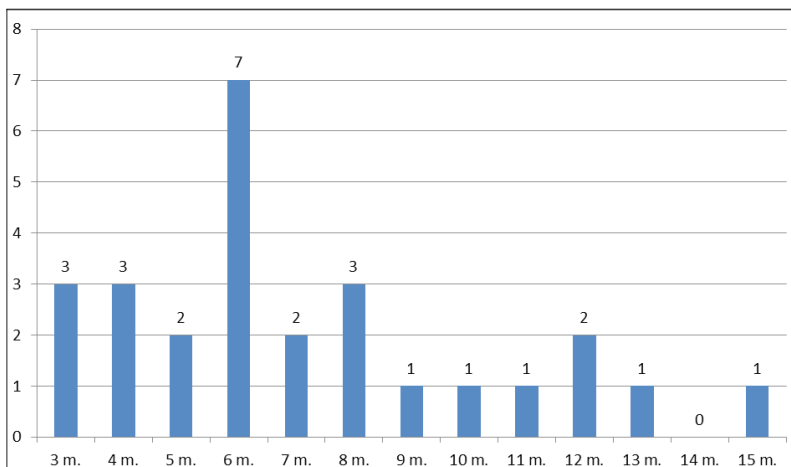
dytojas. Konfliktiniai tėvų santykiai nustatyti 19 (70 proc.) atvejų. Didžiąją dalį galima nukentėjusių vaikų sudarė mergaitės.

Tuo tarpu pagal amžiaus kriterijų išsiskyrė ikimokyklinės vaikystės (nuo trejų iki 7 metų) tarpsnio grupė – 12 atvejų.

Teikiant teismui ekspertines išvadas, ar tiriamas vaikas galėjo duoti parodymus, 15 atvejų konstatuota, kad vaikas parodymus duoti gali, parodymai realistiški; 2 atvejais nustatyta, kad vaikas gali duoti parodymus, tačiau jis pats neigia įtariamųjų galimai atliktus seksualinio pobūdžio veiksmus jų atžvilgiu. 12 atvejų apima ekspertines išvadas kaip „negalėjo duoti parodymų“, „gebėjimas duoti parodymus yra ribotas“, „mažai tikėtina, jog galėjo duoti parodymus“. Šių išvadų prieita dėl mažo tiriamojo amžiaus (3 metukai), nuo byloje tiriamo laikotarpio praėjo pernelyg ilgas laiko tarpas (tiriamajai 5 m., o nuo įvykių praėjo 2,5 metų; tiriamajai 7 m., pirmojoje apklausoje dalyvavo mama, antroji apklausa atlikta po dvejų metų; tiriamajai 3 m., o byloje

1 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal lytį

2 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal lytį

tiriami įvykiai jos 1 m. 5 mėn.–2 m. 10 mėn. amžiuje; tiriamajai 4 m., o byloje tiriami įvykiai jos vienerių-trejų metų amžiuje), dėl nustatyto tiriamiesiems daromo poveikio (du atvejai – kai poveikį darė įtariamasis; ir du – kai tai darė mama) bei dėl individualių psichologinių ypatumų (padidintas polinkis į įtaigumą; negali visapusiškai teisingai suprasti aplinkos įvykių dėl mažo amžiaus (3 m.) bei neigia galimai atliktus seksualinio pobūdžio veiksmus – du atvejai; padidintas polinkis fantazuoti, nutolę nuo realybės pasisakymai). Tuo tarpu psichiatro eksperto dažniausia išvada apie vaiko psichikos sveikatos sutrikdymo mastą – psichiškai sveikas (3 pav.).

Atlikus visų ekspertizei pateiktų duomenų ir ekspertizės metu gautų duomenų lyginamąją analizę, išskirti specifiniai vaiko bendros šeimyninės situacijos ypatumai, kurie gali komplikuoti vaiko kaip liudytojo patikimumą, atkreipiant dėmesį į galimą suinteresuotų asmenų žalingą poveikį vaiko parodymų autentiškumui: a) tarp tėvų vyksta ilgalaikiai teisiniai ginčai dėl turto dalybų, gyvenamosios vietos nustatymo ir pasimatymų dažnio arba tėvų santykiai akivaizdžiai konfliktiniai bei turi užsitęsusio konflikto eskalavimo požymių; b) dažniausiai nurodoma įvykio vieta – atskirai gyvenančio įtariamojo arba su jo pirmos eilės artimųjų namai; c) iniciatyva dėl galimos nusikalstamos veikos išskirtinai nekreipiama teisine linkme, mažai kreipiant dėmesį ar ignoruojant medicininės ir ypač psichologinės pagalbos kelius, d) dažniausiai inicijuojant įtarimą nuo liudijimo įvykio būna praėjęs neproporcingai didelis, atsižvelgiant į vaikui galimai padarytą žalą, laiko tarpas; e) suinteresuotų asmenų, ypač tų, kurie nėra vaikui pirmos eilės giminaičiai (pavyzdžiui, seneliai), perdėtai aktyvus, su agresyvumo elementais išvados apie padarytą žalą reikalavimas, šališki garsiai deklaruojamų simptomų ir kitais šaltiniais (psichologinio tyrimo iš darželio, mokyklos duomenys) nepatvirtinami vaiko elgesio ir asmenybės vertinimai; f) apsunkintas ar sutrikęs pačių suinteresuotų asmenų ryšys su vaiku: ignoruojami ar neatsižvelgiama į vaiko poreikius ir savijautą, bendradarbiavimo deficitas, praeityje buvę fizinės nepriežiūros, faktinio globos perdavimo kitiems giminaičiams epizodai; g) vaiko ir įtariamojo ryšio nebuvimas, kai nėra jokių prisiminimų apie bendrą patirtį iš epizodinės atminties, santykių vakuumas. Tikėtina, kad tokia vaiko mikrosistemos kontekste bus stebimi ir vaiko reagavimo specifiniai ypatumai, turintys diferencijuoto ir/arba hiperkompensatorinio elgesio požymių: a) vaikas apklaustų, tyrimų metu

pernelyg drąsiai, bet tuo pačiu paviršutiniškai įsitraukia į psichologinį kontaktą, demonstruodamas hiperaktyvumą ir dėmesio koncentracijos svyravimo požymius; b) pasakodamas apie patirtą smurtą, vaikas akivaizdžiai demonstruoja dvejojimo elgesio požymius – teatrališkai kalba apie išgyvenimus, nepatvirtinamus jokiais neverbalinio bendravimo požymiais; c) liudijimo turinyje neproporcingai didelis neigiamų įtariamojo apibendrinimų kiekis, naudojant suaugusiųjų žodyno sąvokas, frazes, vertinimo išsireiškimas; d) paauglio liudijimas, skirtingai nuo mažesnio amžiaus vaikų, turi keršto dėl praeityje galimai patirto fizinio smurto motyvo elementų, panaudojant žinias, įgytas per masinės informacijos priemones, plataus rezonanso sulaukusias laidas; e) vaikas savarankiškai nieko nepasako apie seksualinio smurto aplinkybes arba stereotipiškai ir inertiškai kartoja tas pačias banalias frazes; vaiko elgesys socialiai pageidaujamas; f) vaiko net bendrų žinių spragos laisvai ir/ar lengvai užpildomos kita informacija; g) vaiko elgesys ne seksualizuotas, bet prieštaraujantis, nenuoseklus, siekiantis kitų dėmesio; h) vaikas pateikia nenuoseklus, prieštaringas, su hiperbolizavimo elementais, vaiko žinių ir kompetencijų lygio neatitinkančias, kaskart su naujais elementais įvykio aplinkybes, o atkreipus dėmesį, reaguoja gynybiškai.

Tuo tarpu analizuojant vaiko, kaip pakankamai patikimo liudytojo apie seksualinį šeimos nario nusikaltimą, buvo išskirtos tokios bendros šeimyninės situacijos aplinkybės: a) nėra aiškių duomenų apie teisinius ginčus po skyrybų proceso ir/arba buvusių sutuoktinių tarpusavyo santykiai pablogėja tik pareikštų įtarimų kontekste; b) nurodoma įvykio vieta – bendrai gyventa iki skyrybų arba po skyrybų vieta; c) iniciatyva dėl galimai vaiko patirto smurto iš pradžių nukreipiama į medicinos ir/ar vaikų

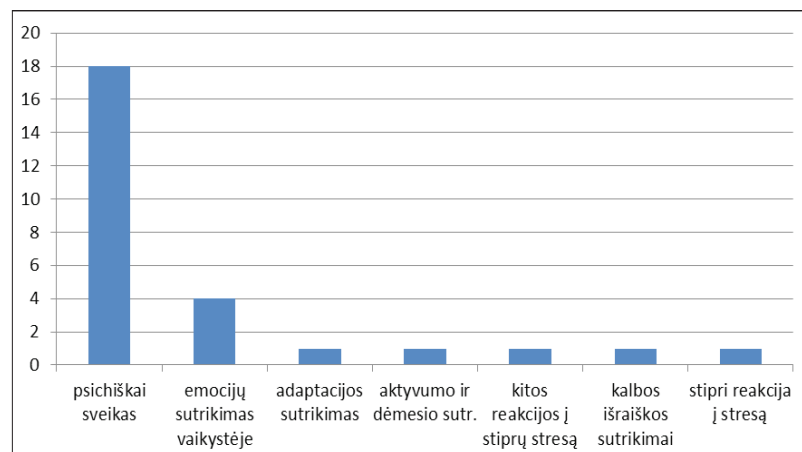
psichologijos specialistus, vėliau psichologinė pagalba vaikui noriai derinama su teisiniu įvykio pusės nagrinėjimu; d) vaikui atstovaujančios pusės pirmoji emocinė reakcija – išgąstis ar nerimas dėl vaiko, išreikštas poreikis pasitarti, kaip reaguoti į pasikeitusią situaciją; e) į vaiko pranešimą reaguojama neatidėliojant (gali būti kalbama su įtariamoju, kreipiamasi į vaiko sveikatos priežiūros įstaigas); f) vaiko ir jo globėjo ryšys saugus, bendradarbiaujantis, bet ne vienintelis (kiti šeimos nariai); g) vaiko ir įtariamojo ryšys neaugaus vengiančio arba neaugaus ambivalentiško bazinio prierašumo tipo (vaiko prisiminimai iš epizodinės atminties emociškai nuspalvinti); h) emociškai artimų ryšių tarp tėvų praeityje stoka, galimi konfliktų su fizinio smurto elementais epizodai, kurie po skyrybų užsibaigė. Tuo pačiu išskirti ir vaiko, kaip pakankamai patikimo liudytojo apie seksualinį nusikaltimą iš šeimos nario, pasitaikantys elgesio ypatumai: a) laiko psichologinio kontakto užmezgimui būtinybė – vaikas įsidrąsina eigoje; b) apie seksualinį smurtą pasakoja su akivaizdžiais nerimo neverbaliniais požymiais – dažnai greitakalbe, jautriai reaguojant į galimą kitų netikėjimą, ambivalenciją; c) liudijimo turinyje dominuoja kelios kartotinai nurodomos konkrečios aplinkybės; d) vaiką globojantis asmuo kartoja vaiko žodžius, o ne priešingai.

Tokiu būdu įtarimai dėl seksualinio nusikaltimo prieš vaiką tėvų skyrybų atvejais nors ir nėra dominuojantys procentine dalimi bendroje seksualinių nusikaltimų statistikoje, tačiau reikalaujantys atidžiausių visų sričių specialistų – teisės, psichiatrijos, psichologijos – integruotų pastangų, išaiškinat visas svarbias aplinkybes teismui bei atsižvelgiant į antrinės žalos vaikui prevenciją. Tiek vaiko atžvilgiu įvykdytas seksualinis nusikaltimas iš šeimos nario pusės, tiek netikėjimas vaiko liudijimu, tiek suinteresuoto šeimos nario poveikis vaikui duoti indukuotus parodymus prieš kitą šeimos narį, net jei su juo nėra jokio emocinio ryšio, neabejotinai sukelia ilgalaikę žalą vaiko asmenybės raidai, kai pati patirta žala nėra kliniškai matoma ir sunkiai verifikuojama moksliniais bei medicininiais kriterijais.

Išvados

1. Klaidos, daromos vertinant įtarimus dėl seksualinės vaiko prievartos, yra dvejos, ir abi turi ilgalaikių neigiamų pasekmių visoms į procesą įtrauktoms šalims.

2. Klaidingai pareiktų įtarimų (kai seksualinės vaiko prievartos faktas nepasitvirtino) dažnumas yra nedidelis – mažiau nei 10 procentų nuo visų pareiktų įtarimų, ir šis rodiklis yra aukštesnis skyrybų ginčuo-

3 pav. Teismo psichiatrų nustatytos diagnozės pagal TLK-10-AM kriterijus

se. Jei apie patiriamą lytinį smurtą pirmas pasipasakoja vaikas, klaidingų įtarimų dažnumas dar labiau sumažėja.

3. Daugelis nespecifinių emocinių ir elgesio pokyčių, susijusių su seksualine vaiko prievarta, yra sąlygojami ir bet kokios kitos trauminės patirties. Amžiaus neatitinkantis seksualizuotas vaiko elgesys yra vienintelis požymis, labiausiai siejamas su seksualinės prievartos patirtimi, tačiau vertinant specialistams yra svarbu atskirti, koks su lytiškumu susijęs elgesys yra normalus vaiko amžiui, o dėl kurio reiktų susirūpinti. Minėtų simptomų nebuvimas nepaneigia seksualinės prievartos fakto, kaip ir vien tik jų nustatymas nėra pakankama sąlyga, kad toks faktas būtų patvirtintas.

4. Pirminių vaiko parodymų, kurių metu buvo atskleistas seksualinės prievartos faktas, atsižadėjimas nėra retas reiškinys ir jis nebūtinai reiškia, jog pareikšti įtarimai yra teisingi arba klaidingi, tačiau tai yra svarbus signalas aplinkiniams, jog vaiko gyvenime ne viskas yra gerai, nepriklausomai nuo jo būsenos pokyčių priežasčių: seksualinės prievartos jo atžvilgiu, disfunkcijos šeimoje ar kitų stresogeninių situacijų ne artimiausioje vaiko aplinkoje.

5. Didžiausias klaidingų įtarimų procentas (svyruoja nuo 20 iki 80 procentų) kyla skyrybų ginčiuose dėl gyvenamosios vaiko vietos/bendravimo su juo tvarkos nustatymo, o jų vertinimą dar labiau komplikuoja mažas nukentėjusiojo amžius, suaugusiųjų motyvacija bei poreikis ginti teises ir interesus tiek paties vaiko, tiek įtariamojo smurtautojo.

6. Dalis pareiktų įtarimų dėl seksualinio vaiko išnaudojimo gali pasitvirtinti tik skyrybų ginčų metu, nes nukentėjęs vaikas gali bijoti pasakoti apie smurtautojo veiksmus, kol visi šeimos nariai yra vis dar kartu; negyvenančiam tėvui yra daug sunkiau daryti aukai spaudimą nepasakoti apie prievartą, nukentėjęs vaikas gali jausti didelę baimę, prieš eidamas susitikti teismo paskirtu laiku su kartu negyvenančiu smurtautoju, todėl, siekdamas išvengti jų susidūrimo, gali imti pasakoti apie patirtą seksualinę prievartą.

7. Nespecifiniai emociniai ir elgesio pokyčiai, pasireiškiantys vaikams, kurių tėvai skiriasi, bei simptomai, kurie yra susiję su seksualinės prievartos patyrimu, yra panašūs, todėl juos vertinantys specialistai turi būti susipažinę ne tik su jų etiologija, bet ir technomis, kaip šiuos požymius teisingai susieti su konkrečia traumine patirtimi.

8. Nėra konkretaus testo, kurio pagalba skyrybų ginčiuose kilę įtarimai dėl seksualinės vaiko prievartos būtų patvirtinti arba atmesti, tačiau, siekiant juos visapusiškai įvertinti, yra svarbu atsižvelgti į daugelį aspektų: įtarimų šaltinį, jų atsiradimo laiką, vaiko amžių bei jo parodymų charakteristiką, skyrybų ginče dalyvaujančių šalių elgesį, jų asmenybines savybes bei vertinančių specialistų veiksmus.

9. Seksualinės vaikų prievartos atvejai yra sunkūs visiems. Profesionalai privalo būti objektyvūs ir atviri visiems duomenims, kurie yra prieinami. Specialistai privalo viską kruopščiai įvertinti ir negali iš karto atmesti įtarimų, jei jie yra pareikšti skyrybų ginčų kontekste. Tačiau tuo pat metu jie privalo vengti išankstinių nusistatymų, jog įtariamasis yra kaltas, ir turi gebėti netapti sąjungininku bei aklaį įtikėti kaltinančiojo pozicija.

10. Pareiktų įtarimų seksualiniu nusikaltimu prieš vaiką tėvų skyrybų atveju reikšmingais psichologinės analizės objektais turi būti vaiko tėvų konflikto dinamika sąlytyje su vaiko padėtimi, vaiko prierašumo pagrindai.

11. Vertinat vaiko, kaip liudytojo, patikimumą, būtina duomenų šaltinių trianguliacija ir liudijimo turinio autentiškumo verifikacija, atsižvelgiant į diferencijuoto elgesio kriterijų.

Literatūra

1. Hey T. True and False Allegations of Child Sexual Abuse: Assessment and Case Management. New York: Brunner/Mazel Publishers. 1995.
2. Sparta SN, Koocher GP. Forensic Health Assessment of Children and Adolescents. Oxford University Press. 2006.
3. Wakefield H, Underwager R. Sexual Abuse Allegations in Divorce and Custody Disputes. Behavioral Sciences & the Law 1991; 9(4): 451-468.
4. Čėsnienė I, Diržytė A. Nepilnamečių liudytojų parodymų baudžiamose bylose psichologinis vertinimas. Jurisprudencija, 2005; 67(59): 39-45.

MINOR VICTIMS OF SEXUAL ABUSE – IMPORTANCE OF PSYCHOLOGICAL (EXPERT) ASSESSMENT IN DETERMINING FALSE ALLEGATIONS

D. Prižginė, A. Šiaulytė

Key words: children sexual abuse, assessment of allegations of children sexual abuse, children sexual abuse and conflictual divorce cases.

Summary

Cases of children sexual abuse are difficult to investigate, because often minor victims are not only the essential, but also the sole witnesses of the process. The assessment becomes even more complex, when the allegations of child sexual abuse originate in the context of conflictual parental divorces. Purposes of this article are to 1) overview the literature of the topic, 2) to overview of factors, influencing the minor victim as a reliable witness in such cases, 3) using case study method to analyze the data of forensic psychiatric-psychological assessments obtained in 2009-2014 at the department of forensic psychiatry of children and adolescents, when the allegations of child sexual abuse were brought to minor's father or mother in the context of parental divorce.

Correspondence to: agne.siaulyte@vtpt.lt